

مطالعات سیاسی گام دوم انقلاب اسلامی

دوره ۱، شماره ۱، بهار ۱۴۰۴

Journal Homepage: <https://sanad.iau.ir/journal/psir>

مقاله پژوهشی

آینده نگری و جمهوری اسلامی ایران (مطالعه موردی: بیانیه گام دوم)

علی اکبر طارمی: ^۱ استادیار، - عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی

دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۱۸ صص ۱۵-۲۸ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۲۲

استاد: طارمی، علی اکبر (۱۴۰۴): آینده نگری و جمهوری اسلامی ایران (مطالعه موردی: بیانیه گام دوم)، فصلنامه مطالعات سیاسی گام دوم انقلاب اسلامی، سال ۱، شماره ۱، شیراز، صص ۱۵-۲۸.

۱- بیان مسئله

آینده چگونه خواهد بود؟ این سؤالی است که انسان‌ها به اشکال مختلف در زندگی خود بارها و بارها آن را می‌پرسند. آینده برای هر فردی چه در مورد زندگی شخصی و یا کاری و اجتماعی؛ مسئله مهمی است که تبدیل به دغدغه ذهنی می‌شود. و در راستای آن به دنبال هدف گذاری، برنامه ریزی و ساختن طرحی برای رقم خوردن آینده آنگونه که می‌خواهد می‌شود.

حال آینده یک نظام سیاسی می‌تواند دستور کاری برای پژوهش و برنامه ریزی برای ساختن آن باشد.

از سوی دیگر علم آینده پژوهی به واسطه امید به آینده، دورنگری و ترسیم چشم انداز و افق قابل رؤیت، به حاکمان کمک می‌کند تا بتوانند شرایط حال را نیز در راستای تحقق آینده ترسیم شده، مهیا نمایند. بر این اساس به نظر می‌رسد، حکمرانی بدون آینده نگری و آینده پژوهی دوام و قوام لازم را نخواهد داشت.

انقلاب اسلامی ایران بواسطه اهداف و آرمان‌های بلند و متعالی خویش که برگرفته از مبانی اسلامی و ایرانی است، به ضرورت، باید آینده نگری و تحقق اهداف را جزء برنامه‌های خود داشته باشد. در این راستا با تأسیس نظام جمهوری اسلامی در صدد عینیت بخشیدن به آن اهداف برآمده است. اهدافی همچون پیاده سازی دین در ساحت سیاست و حکمرانی، تجربه ایی که از صدر اسلام به این سو به ندرت تجربه ایی موفق را به خود دیده است. این هدف و دغدغه در کنار بازسازی هویت و نیز الگو سازی جامعه ای اسلامی در چارچوب تمدن نوین اسلامی ترسیم یافته است. از این رو ما با مجموعه ایی از اهداف و آرمان‌های

^۱ نویسنده مسئول: علی اکبر طارمی، پست الکترونیکی taromi1356@gmail.com ، تلفن: ۰۹۱۲۴۶۴۶۴۳۵

اساسی مواجه هستیم که بدون برنامه ریزی بلند مدت و دور اندیشی، تحقق آن‌ها مبهم خواهد بود. این جاست که توجه به علم آینده پژوهی و مدل‌ها و روش‌های موجود در آن به منظور هموار سازی مسیر دست یابی و پیاده سازی آرمان‌ها، اهمیتی مضاعف می‌یابد.

این نوشتار، تلاش می‌کند، ضمن بیان اهمیت و ضرورت آینده نگری و آینده پژوهی برای انقلاب اسلامی و جمهوری اسلامی، مسیر طی شده در این راستا و میزان توجه به آن را مورد بررسی و آسیب شناسی قرار داده و پیشنهادات لازم از پس این کنکاش را در معرض دید و نظر قرار دهد. بهره گیری از روش تحلیلی - تبیینی و نیز بررسی بر اساس سناریو نویسی در آینده پژوهی بصورت مطالعه موردی بیانیه گام دوم، دستور کار اصلی نوشتار حاضر خواهد بود.

پرسش مورد تأکید آن است که آینده نگری در جمهوری اسلامی، چه جایگاه و پایگاهی برای خود دارد؟ آیا مسئولان و متولیان نظام، برنامه‌ها و سیاست‌های خود را در راستای اهداف و آرمان‌ها قرار داده اند؟ آیا جمهوری اسلامی برای آینده، نگران است؟ و سؤالاتی از این دست. در این چارچوب فرضیه مطرح شده بدین صورت بوده است که، نظام جمهوری اسلامی با تلاش‌های تئوریک صورت گرفته در حوزه برنامه ریزی برای آینده‌های دور و نزدیک، از جمله چشم انداز بیست ساله و بطور مشخص بیانیه گام دوم که با رویکرد دوراندیشانه مقام معظم رهبری ترسیم شده است، در مسیر آینده نگری و سیاستگذاری مبتنی بر آن در حال حرکت است.

نویسنده این سطور، بر این باور و دغدغه است که الگوسازی از حکمرانی دین مدار با پایه‌های اسلامی، زمانی ممکن و قابل تحقق خواهد بود که به مؤلفه‌های دور اندیشی و آینده نگری عملیاتی و مبنایی، توجه و تأکید ویژه صورت پذیرد. در این راستا ضمن بررسی مفهوم و مختصات آینده نگری، به بیانات و دیدگاه‌های رهبران انقلاب و نظام اسلامی، حضرت امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری، و نیز اسناد بالادستی اشاره شده و جمع بندی لازم صورت خواهد پذیرفت.

۲- پیشینه تحقیق

در مورد آینده نگری و آینده پژوهی پیرامون انقلاب اسلامی و جمهوری اسلامی ایران بطور مشخص، تحقیقات محدودی در قالب کتاب یا مقاله صورت پذیرفته است که برخی از آنها اشاره می‌شود.

آینده انقلاب اسلامی، نام کتابی است که از مجموعه بیانات و سخنرانی‌های استاد شهید مرتضی مطهری تهیه و در انتشارات صدرا به چاپ رسیده است (۱۳۸۵). در بخش چهارم این کتاب با عنوان آینده انقلاب اسلامی ایران، با ذکر مهمترین ریشه‌های شکل گیری و نیز بقاء و تداوم انقلاب اسلامی؛ یعنی، فقر (عدالت اجتماعی)، آزادی (استقلال و آزادی) و ایدئولوژی (معنویت اسلامی) به تبیین و تشریح آن‌ها پرداخته می‌شود. در واقع در این کتاب تحقق آینده در گرو عوامل زمینه ایی و ساختاری ترسیم می‌گردد.

کتاب آینده پژوهی انقلاب اسلامی، بیم‌ها و امیدها نوشته علی دارابی (۱۳۹۶) است که انتشارات امیر کبیر آن را به چاپ رسانده است. در کتاب به مفهوم آینده پژوهی با یک رویکرد کلی پرداخته شده است. بیان چپستی آینده، گونه‌های مختلف آینده از قبیل چشم انداز، روند، دلفی و... محوریت این نوشتار است و به مصادیق در جمهوری اسلامی اشاره ایی نشده و صرفاً ضرورت این موضوع تبیین شده است.

مقاله آینده پژوهی انقلاب اسلامی ایران را سعید حاجی ناصری و نجف شیخ سرایی (۱۳۹۶) در فصلنامه پژوهش‌های انقلاب اسلامی به چاپ رسانده اند. در این نوشتار کلیاتی از مفهوم آینده پژوهی و انواع آینده‌ها از قبیل، ممکن، محتمل و مطلوب سخن به میان آمده است و در نهایت با توجه به نیروهای اجتماعی موجود و تأثیر گذار در ایران؛ سه سناریوی استحاله، براندازی و ترقی و پیشرفت انقلاب ترسیم گردیده است.

در این مقاله نیز بدون اشاره کلیدی به نظر قطعی نویسنده، به تبیین و تشریح صرف سناریوها اکتفاء شده است. در جمع بندی پیشینه، این نکته قابل اشاره است که عمده تحقیقات و نوشتارها با محوریت آینده ایران و شرایط تحقق آن انجام پذیرفته است، اما در تحقیق پیش رو، ضمن تأکید بر زمینه‌ها و شرایط تحقق آینده نظام جمهوری اسلامی، بر اهداف و چرایی تأکید بر آینده، مبتنی بر بیانیه گام دوم، تمرکز نوشتاری صورت پذیرفته است.

۳- مفهوم آینده نگری

انسان از دیرباز در پی شناخت و کشف آینده بوده است و همواره تلاش نموده است از روش‌ها و راه‌های مختلفی همچون پیش‌گویی، طالع بینی و... در پی دانستن از آن چیزی باشد که در آینده قرار است اتفاق بیفتد.

این اشتیاق به کشف دنیای پیش رو در وادی علوم و اندیشمندان نیز قابل مشاهده بوده و هست. به طوری که همیشه اقدامات در این راستا بوده است که آینده در دستان انسان و قابل کنترل باشد. این وضعیت در ساختار حکمرانی نیز بروز و ظهور داشته است. آن‌جا که امرا و پادشاهان، همواره افرادی را در کنار خود با عناوینی مثل پیش‌گو و... داشته‌اند تا از پیامد سیاست‌ها، دستورات و اقدامات آگاه‌شان سازند.

امروزه این موضوع به یک علم تبدیل شده است و به واسطه علمی شدن، دارای قواعد و اصولی گردیده است. به طوری که آن را از پیش‌گویی و... دور ساخته و در مسیر پیش‌بینی و تبیین آینده قرار داده است. علم آینده پژوهی به فرد، جامعه و حکومت کمک می‌کند تا نسبت به آنچه در آینده ممکن است و یا می‌تواند رخ دهد، آگاهی یافته و پیش از وقوع از نتایج احتمالی اقدامات مطلع گردد و مبتنی بر آن برنامه ریزی و سیاستگذاری نماید.

آینده پژوهی بر این باور است که آینده، پدیده‌ای موجود نیست و همواره با عدم قطعیت همراه می‌باشد. آینده می‌تواند خوب، بد، فرصت ساز، تهدید آور، شیرین، تلخ، رویایی و یا غم‌انگیز بر پا شود. پس می‌توان نتیجه گرفت که آینده قطعی و از پیش تعیین شده نیست. انسان با دخالت خود می‌تواند در راستای تحقق یا عدم تحقق آینده‌های خاص بکوشد. باید به این واقعیت نیز توجه داشت که هر اندازه احتمال‌ها و بدیل‌ها بیشتر باشد، امکان پیش‌بینی درست کاهش یافته و از دیگر سو ضرورت کار بست آینده پژوهی بیشتر و بیشتر خواهد شد. ناتوانی انسان، در پیش‌بینی قطعی رویدادها حکایت از آن دارد که آینده از پیش تعیین نشده است و به بیانی روشن‌تر، انسان آینده خود را رقم می‌زند (دارابی، ۱۳۹۶: ۲۵).

این موضوع در آیات و روایات نیز مورد توجه و تأکید بوده است. از جمله در سوره رعد؛ که خداوند تغییر و ترسیم آینده را منوط به خود انسان دانسته است "... در حقیقت خدا حال قومی را تغییر نمی‌دهد تا آنان حال خود را تغییر دهند..." (سوره رعد، آیه ۱۱). حضرت امیر (ع) نیز در نهج البلاغه جملات ارزشمندی در این خصوص بیان فرموده‌اند. از جمله در خطبه ۱۵۳ که می‌فرمایند: چشم دل انسان خردمند، پایان کارش را می‌بیند و نشیب و فراز خویش را می‌شناسد (دشتی، ۱۳۸۴: ۱۶۰). و یا در بیانی دیگر حضرت می‌فرمایند: پیروزی با دور اندیشی و آینده نگری به دست می‌آید (دشتی، ۱۳۸۴: حکمت ۱۵۳). بر این اساس توجه به آینده و آینده نگری از جمله مواردی است که مورد تأکید در دین اسلام بوده و حائز اهمیت قابل توجهی است.

بعد از جنگ جهانی دوم، ضرورت دانستن از آینده بیش از پیش احساس گردید. چرا که سرعت تغییرات در جهان و در حوزه‌های مختلف اعم از اقتصاد، سیاست، امنیت، اجتماع و... به گونه‌ای بود که اگر برنامه ریزی مدون و تحلیل صحیحی از این تغییرات صورت نمی‌پذیرفت؛ امکان تحقق منافع و بهره‌مندی از آنها را با تردید مواجه می‌ساخت. بنابراین تلاش‌ها و اقداماتی در راستای بهره‌گیری از دانش آینده پژوهی، هر چند محدود آغاز گردید.

به نظر می‌رسد، آغازگر این جریان در کاربردی سازی آینده پژوهی، اندیشگاه رند^۲ در نیروی هوایی ایالات متحده امریکا باشد که به منظور جلوگیری از غافل‌گیری در برابر حوادث و رویدادها به علم آینده پژوهی روی آوردند. شکل‌گیری نهادهایی چون انجمن آینده دنیا^۳ و فدراسیون جهانی آینده پژوهی^۴ را می‌توان در همین راستا، مورد اشاره قرار داد.

^۲ Rend

^۳ WFS

^۴ WFSF

۴- ادبیات نظری آینده پژوهی و حکمرانی

در حوزه اندیشه ورزی آینده پژوهی نیز می‌توان به افرادی چون دانیل بل، مارشال مک لوهان، آلون تافلر، پال کندی و... اشاره نمود که با خلق آثاری همچون جامعه فراصنعتی، موج سوم، در تدارک قرن بیست و یکم و بسیاری آثار دیگر در این عرصه، اندیشه‌های ناب را عرضه داشته‌اند.

آنچه حائز اهمیت است، پی بردن به ضرورت غیر قابل انکار بهره‌گیری از آینده پژوهی است که امروزه جزء لاینفک نظام‌های سیاسی و کسانی است که به دنبال حفظ منافع خود در آینده و به تعبیری مسلط شدن بر آنها هستند.

آینده پژوهی، فرآیند اقدام سیستماتیک برای نگاه به آینده بلند مدت علم، تکنولوژی، محیط زیست، اقتصاد و اجتماع می‌باشد که با رویکرد شناسایی تکنولوژی‌های عام جدید و تقویت حوزه‌های تحقیقات استراتژیکی است که بیشترین منافع اقتصادی و اجتماعی را به همراه دارند.

آینده پژوهی حوزه تحقیقاتی جدیدی است که تمامی عرصه‌های علمی را در بر گرفته و اثرات قابل توجهی در نگرش علمی به آینده امور در گستره تحولات ایجاد نموده است. بدین گونه که آینده پژوهی با تعیین یک یا چند هدف در آینده، تلاش‌ها را در جهت تحقق آن اهداف متمرکز و بسیج می‌سازد. در واقع آینده پژوهی از آینده به حال آمدن است برای ترسیم راه رسیدن به آینده. بر این اساس می‌تواند یک رویکرد اکتشافی نیز محسوب گردد.

آینده پژوهی مشتمل بر مجموعه تلاش‌هایی است که با واکاوی منابع، الگوها و عوامل تغییر یا ثبات، به تجسم آینده‌های بالقوه و برنامه ریزی برای آنها می‌پردازد (دارابی، ۱۳۹۶: ۳۸). در واقع آینده پژوهی برون داد وضعیت متغیر یا باثبات حال، به منظور ترسیم و تجسم واقعیت آینده خواهد بود.

آلون تافلر با انتشار کتاب موج سوم (۱۹۸۰) بیش از پیش و در ابعادی بی سابقه توجه جهان را به رویکرد آینده پژوهی جلب کرد. از منظر وی، آینده پژوه سعی می‌کند با جستجوی رویا پردازانه آینده‌های ممکن، آینده‌های محتمل و ارزیابی ارزش مدارانه آینده‌های مطلوب، تصویر باورپذیر از آینده بیافریند.

۱- ۲ انواع آینده

به طور کلی و براساس مجموع نظریه‌های نظریه پردازان آینده پژوهی سه نوع آینده قابل تصویر سازی است که به شرح ذیل اشاره می‌شود:

۱- ۲- ۱ آینده ممکن

آن وضعیت‌هایی از آینده که احتمال شدن و تحقق یافتن را دارند. ممکن است علم امروزی ما آن را به راحتی نپذیرد، اما به واسطه این که ممکن اند و امکان تحقق دارند، به عنوان بدیل ممکن از آینده ترسیم می‌شوند. در مقایسه با بدیل‌های دیگر بیشترین نوع آینده، آینده ممکن قلمداد می‌شود.

۲- ۲- ۱ آینده محتمل

آینده‌هایی که هم مبنای علمی دارند و هم امکان وقوع بیشتری دارند را آینده‌های محتمل می‌گویند. در تحقیقات و پژوهش‌های علمی، بیشترین بهره‌گیری و تاکید بر روی همین بدیل است، یعنی آینده‌های محتمل.

۳- ۲- ۱ آینده مطلوب

آینده‌های مختلفی ترسیم می‌شوند که امکان تحقق آنها نیز بالاست، اما همه آنها ممکن است با اصول، ارزشها و هنجارهای محقق و یا جامعه هدف سازگار و همگام نباشد. بنابراین در آینده‌های مطلوب، آن‌هایی مد نظر قرار می‌گیرند که بر مبنای هنجارهای جامعه، مطلوب باشند و ارجح تشخیص داده شوند. ترسیم چشم انداز، نوعی از آینده‌های مطلوب است.

۲-۲ فنون و روش‌ها؛

در آینده پژوهی به منظور نظام‌مند سازی کار تحقیقی، از روش‌ها و فنون مختلف و متنوعی بهره‌گیری می‌شود هر یک از این روش‌ها محاسن و معایبی دارند که با توجه به جامعه هدف، رویکرد و نوع نگاه آینده پژوه مورد استفاده قرار می‌گیرند. از جمله این روش‌ها می‌توان به؛ دیده بانی، تحلیل روند، سناریو نویسی، شبیه سازی، چشم انداز، مدل سازی (ماکت سازی)، توفان فکری، دلفی، و پس نگری اشاره نمود. در ذیل به برخی از این روش‌ها می‌پردازیم.

۲-۲-۱ تحلیل روند^۵

مطالعه یک روند مشخص در یک بازه زمانی معین و تعریف شده به منظور تشریح وضع موجود در راستای تعیین وضعیت آینده در این روش، اتفاقات و اقدامات صورت گرفته در محیط جامعه هدف که از سوی متولیان و یا طبیعت انجام گرفته است، مورد بررسی و ارزیابی قرار می‌گیرد و متناسب با آن‌ها به ترسیم آینده پرداخته می‌شود.

نکته قابل تامل در این روش آن است که وقوع رویدادها و وقایع غیر قابل پیش بینی و غیر مستمر می‌تواند نتایج این روش را با چالش مواجه سازد.

۲-۲-۲ مدل سازی^۶

در این روش روابط واقعی و ملموس در موضوع مد نظر در جامعه هدف مورد بررسی قرار گرفته و متناسب با آن یک مدل رایانه ای و یا یک ماکت حجمی در مورد آینده ساخته می‌شود. برای مثال وضعیت یک شهر در آینده دور یا نزدیک؛ متناسب با جمعیت، وسایل نقلیه، راه‌ها، فضای سبز و... بررسی و به واسطه شاخص‌های رشد و توسعه آینده آن شهر، مدل سازی رایانه ای و یا در قالب یک ماکت تولید می‌شود.

۲-۲-۳ چشم انداز سازی^۷

روش چشم اندازسازی زمانی مورد استفاده قرار می‌گیرد که آینده مدنظر اولاً واقعی باشد و ثانیاً مطلوب بوده، مورد پذیرش و رضایت قرار داشته باشد. بهره‌گیری از این روش، در آینده‌های مطلوب (مرجح) صورت می‌پذیرد. برای مثال کشوری برنامه ریزی می‌کند در ۱۰ یا ۲۰ سال آینده براساس روندی که طی خواهد کرد، بتواند در یک نقطه مطلوب که ترسیم شده است قرار بگیرد، که طبق آن لازم است همه امکانات و پتانسیل‌های موجود در آن کشور در راستای آن چشم انداز که مطلوب جامعه است به خدمت گرفته شوند.

۲-۲-۴ روش دلفی^۸

روش دلفی، اولین بار در مؤسسه تحقیقاتی Rand و توسط نورمن دالکی، لاف هلمر و تی.جی. گوردون در دهه ۱۹۵۰ به منظور بررسی و شکل دادن به آینده در حوزه مسائل نظامی ابداع گردید و به تدریج به حوزه‌های دیگر نیز گسترش پیدا کرد.

در این روش، ایده اولیه در مورد آینده مطرح می‌شود و متخصصین به ارائه نظرات خود پیرامون آن می‌پردازند. سپس نظرات و یا فرضیه‌های مطروحه، مجدداً به ارزیابی و اظهار نظر متخصصین ناشناس برای یکدیگر، سپرده می‌شود تا جرح و تعدیل کنند، این روش تا رسیدن به اجماع و اتفاق نظر در مورد فرضیه یا فرضیه‌ها ادامه می‌یابد.

^۵ Trend Analysis

^۶ modeling

^۷ visioning

^۸ Delphi Method

مزیت روش دلفی در ارائه نظرهای مختلف و متنوع و در نهایت اجماع از سوی متخصصین حوزه مورد بحث است که می‌تواند در استحکام و پذیرش نتیجه مؤثر واقع شود. البته باید به این نکته نیز توجه داشت که جهت دهی خاص در ایده و سؤال اولیه، می‌تواند در غیر واقعی شدن نتایج اثرگذار باشد.

۵-۲-۲ سناریو^۹

آینده پژوهی و آینده نگاری، ما را در جهت مواجه شدن با آینده نامعلوم آماده می‌سازد، تا از آنچه امکان وقوع در آینده دارد دچار غافلگیری نشویم. در این میان روش سناریو نویسی یا سناریو سازی به ما کمک می‌کند تا با ترسیم آینده‌های محتمل که مبتنی بر دانش و واقعیت است، شرایط محقق شدن آینده را فراهم سازیم.

پیتر شوارتز در کتاب هنر دورنگری، سناریو را این گونه تعریف می‌کند: ابزاری برای نظم بخشیدن به ادراکات فرد در محیط‌های متفاوت آینده که در آن تصمیم فرد می‌تواند به درستی اجرا شود (ستاری خواه، ۱۳۹۳: ۷۸).

سناریو، واژه به عاریت گرفته شده از هنر است. در دنیای هنر، اجرای تئاتر و یا ساخت فیلم، بر مبنای سناریویی است که نوشته شده است و بر اساس آن عمل می‌شود. حال در دنیای نظامی، سیاسی، اقتصادی و اجتماعی نیز این ابزار به کارگیری می‌شود تا با نظم بخشیدن به افکار و اندیشه‌ها در مسیر تحقق ایده‌ها و آرمان‌ها گام برداشته شود.

آنچه در ترسیم سناریو حائز اهمیت است، آنکه ؛

۱- سناریو باید باور پذیر بوده و قابلیت تحقق داشته باشد.

۲- و نیز ترسیم مطلوب و نامطلوب باشد.

بنابراین می‌توان گفت سناریو با چشم انداز متفاوت است، چرا که در چشم انداز، فقط ترسیم آینده مطلوب صورت می‌پذیرد، در حالی که در سناریو آینده‌های مطلوب و نامطلوب توأمان ترسیم می‌شوند.

به طور کلی در سناریو رویکردهای اکتشافی و تجویزی نسبت به آینده، محقق را در شکل دادن به ساختن آینده احتمالی همراهی می‌کند.

آینده قطعیت ندارد، اما تجربه زیسته انسان در سالیان دور بر لزوم برنامه ریزی برای آینده‌های نزدیک و دور تاکید دارد. انسان کمال گرای واقع بین، برای فردای مطلوب خویش برنامه ریزی خواهد کرد. نظام سیاسی نیز ملزم به سیاستگذاری برای آینده مطلوب خود است. چرا که در غیر اینصورت محکوم به شکست خواهد بود.

با توجه به آنچه در مورد آینده نگری و آینده پژوهی گفته شد و نیز روش‌ها و فنون مورد اشاره در این نوشتار، و به منظور تبیین بیانیه گام دوم، از روش سناریو نویسی بهره خواهیم برد.

۵- جایگاه آینده پژوهی در مطالعات علوم سیاسی

علم سیاست را علم دولت، دولت- ملت، ترسیم قدرت، تدبیر، ترسیم روابط و مواردی از این دست نام نهاده و توصیف نموده اند. ریمون آرون جامعه شناس فرانسوی، سیاست را تصمیم گیری درباره رویدادهای ناهمگون در جامعه می‌داند. (ابوالحمد، ۱۳۷۰: ۲۵) و یا موریس دوورژه در کتاب اصول علم سیاست، سیاست را وسیله ای برای تأمین نوعی نظم اجتماعی و نوعی همگونی کلیه افراد در اجتماع در جهت مصلحت عمومی ترسیم می‌کند (دوورژه، ۱۳۹۵: ۸). همچنین است، توصیف ارسطو از سیاست که آن را خیر برین نام می‌نهد؛ آن جامعه ای که بالاتر از همه و فراگیرنده همه جوامع دیگر است، خیر برین را می‌جوید و این اجتماع است که شهر یا اجتماع سیاسی نام دارد (ابوالحمد، ۱۳۷۰: ۳۰). غایت هنر بافندگی سیاسی که وظیفه اش به هم بافتن ارواح شجاع و خویشتن دار است، هنگامی صورت عمل می‌پذیرد که هنر شاهانه آن دو را به وسیله دوستی و سازگاری به هم پیوند زند و بدین سان بهترین و گرانبهاترین بافته‌ها را آماده کند و همه افراد جامعه را، اعم از آزاد و برده، زیر

^۹ Scenario

آن گرد آورد و با توجه به حد اعلای سعادت‌ی که ممکن است نصیب جامعه ای شود فرمان بدهد و حکم براند و نگذارد به سعادت جامعه نقصی راه یابد (افلاطون (دوره آثار)، ۱۳۶۵: ۱۶۳۹). مصلحت عمومی، خیر برین و حد اعلای سعادت همگی قرار است از سوی سیاستمداران و حکمرانان برای ملت‌ها و مردمان ترسیم و محقق شوند. اینها در بستر زمان و در مسیر حال به آینده امکان پذیر خواهند بود. بر این مبنا وظیفه دولت‌ها برنامه ریزی و سیاستگذاری به منظور تامین آینده مورد رضایت برای جوامع است.

طبق آنچه گفته آمد، راز مانایی و ماندگاری دولت‌ها؛ بهره مندی از علم آینده پژوهی است در راستای پاسخ به این پرسش که چگونه می‌توان آرمان شهر، سعادت و خیر برین را برای مردمان به ارمغان آورند؟ بر این اساس می‌توان گفت از دیر باز تاکنون بویژه در شرایط امروزی و سرعت غیر قابل تغییرات، آینده پژوهی جایگاه ویژه ایی در علوم سیاسی داشته و دارد.

هارولد لاسول استاد علوم سیاسی و ارائه کننده تعریف معروف از علم سیاست؛ که سیاست علمی است که به ما می‌آموزد چه کسی می‌برد؟ کجا می‌برد؟ چگونه می‌برد؟ (ابوالحمد، ۱۳۷۰: ۲۲)، با ترسیم رابطه میان علوم سیاسی و آینده پژوهی کارکردهایی را به شرح ذیل برای آینده پژوهی ترسیم ساخته است:

۱- توصیف هدف‌ها و ارزش‌ها

۲- توصیف روندها

۳- تبیین شرایط حاکم

۴- تصویر پردازی آینده‌های ممکن و محتمل

۵- ابداع، ارزیابی و گزینش سیاست‌های بدیل با هدف دستیابی به آینده ای مطلوب (بل، ۲۰۰۳: ۴۹۵).

تصویر سازی از آینده برآیندی از اهداف و ارزشهای حاکم بر یک جامعه است. جامعه اصلی ترین موضوع مورد بررسی در علوم سیاسی است. بنابراین لازمه آینده پژوهی شناخت صحیح و مبتنی بر واقعیت از جامعه هدف، به منظور دستیابی به آینده مطلوب است.

به طور کلی؛ آینده پژوهی به واسطه امید به آینده، دورنگری و ترسیم چشم انداز و افق قابل رؤیت به حاکمان کمک می‌کند تا بتوانند شرایط حال را نیز در راستای تحقق آن آینده ترسیم شده، مهیا نمایند. بنابراین حکمرانی بدون آینده نگری و آینده پژوهی دوام و قوام لازم را نخواهد داشت. علم سیاست که قدرت، ساختار دولت، روابط دولت-ملت، سیاست خارجی و... را بررسی می‌کند، نمی‌تواند با آینده پژوهی بیگانه باشد. سیاستمداران برای پرهیز از غافلگیری در مواجهه با رویدادها و حوادث پیش رو لازم است، بلکه ضرورت دارد، دانش آینده پژوهی را همراه سیاست ورزی خویش سازند.

۶- جایگاه آینده نگری در جمهوری اسلامی ایران

نظام‌های سیاسی برای این شکل می‌گیرند که بمانند. در واقع برای تحقق اهداف از پیش تعریف شده خویش، می‌خواهند که بمانند و اهداف را محقق سازند. از دید رئالیست‌ها هدف اصلی دولت‌ها، مسئله بقا است.

هانس جی. مورگنتا در کتاب سیاست میان ملتها، با تاکید بر این موضوع، اشاره می‌دارد که: از اصول کلی و ثابت میان رئالیست‌ها، اصل بقاست. در این تفکر امنیت و بقا بر هر چیزی از جمله مسائل اقتصادی، توسعه و... برتری داده می‌شود، تا جائیکه اگر میان مقتضیات محیط سیاسی با محیط اقتصادی تعارض پیش بیاید، همیشه اولویت با محیط سیاسی خواهد بود (۱۳۷۶: ۵).

به طور کلی از دید واقع گرایان؛ اصول انتزاعی اخلاقی را نمی‌توان در مورد اقدامات سیاسی مشخص به کار بست. بر این اساس برای بقا نظام سیاسی می‌توان از ابزارهایی بهره جست که مورد تایید اصول اخلاقی نباشند.

موضوع بقاء و مانایی نظام سیاسی در تفکر مبتنی بر مبانی دینی، تعبیر و تعریف دیگری می‌یابد، چرا که هدف، لزوماً بقاء نیست، بلکه ماندن برای تحقق اهداف بلند و والایی است که از سوی شارع دین و یا حکمران دینی ترسیم شده است.

حضرت امیر (ع) در خطبه ۳۳ نهج البلاغه در طی پرسش و پاسخی با یکی از یاران خویش به نام ابن عباس جایگاه حکومت در نزد خویش را توصیف و ترسیم می‌سازد. ابن عباس می‌گوید در سرزمین ذی قار، خدمت امام رفتم که داشت کفش خود را پینه می‌زد، تا مرا دید فرمود: قیمت این کفش چقدر است؟ گفتم: هیچ. فرمودند: به خدا سوگند، همین کفش بی ارزش نزد من از حکومت بر شما محبوب تر است مگر این که حقی را با آن به پا دارم، یا باطلی را دفع نمایم (دشتی، ۱۳۸۴: ۸۵).

بنابراین، بقاء برای نظام سیاسی یک دغدغه اساسی و کلیدی است، اما رویکرد به آن می‌تواند متفاوت باشد، اینکه بقاء هدف است یا وسیله‌ای برای تحقق اهداف دیگر.

دغدغه حفظ و بقاء نظام سیاسی، در مورد جمهوری اسلامی نیز صادق است. در ادامه تلاش خواهد شد با بررسی دیدگاه‌ها مقامات ارشد و نیز اسناد بالادستی به تبیین جایگاه آینده نگری در جمهوری اسلامی بپردازیم.

۳-۱ دیدگاه رهبران انقلاب در مورد آینده

تداوم و آینده نظام جمهوری اسلامی ایران به عنوان یک دغدغه و مسئله برای رهبران و مقامات آن، از ابتدای شکل گیری آن وجود داشته است. انقلاب اسلامی که مبتنی بر ایدئولوژی اسلامی و آرمان‌های بلندی همچون زمینه سازی ظهور و برپایی تمدن اسلامی شکل گرفته است، بقاء و ماندن جمهوری اسلامی را هدفی میان مدت برای تحقق اهداف بلندمدت می‌داند. بر این اساس با رویکردی آینده نگرانه و امیدوارانه سیاست ورزی نموده و تلاش می‌کند بماند تا شاهد پیاده سازی آرمان‌ها باشد. در این میان بیان و رویکرد حضرت امام خمینی (ره) رهبر و بنیانگذار انقلاب اسلامی و جمهوری و نیز مقام معظم رهبری بیش از پیش، گویای این نگاه آینده نگرانه خواهد بود.

۳-۱-۱ حضرت امام خمینی (ره)

حضرت امام خمینی (ره) رهبر و بنیانگذار انقلاب اسلامی و جمهوری اسلامی، که در شکل گیری نهضت اسلامی از دهه ۴۰ شمسی، نقش محوری در ساماندهی و پیش برد اهداف و آرمان‌ها بر عهده داشته اند، در کنار ترسیم وضعیت موجود، دغدغه آینده و بقاء نظام اسلامی را نیز مدن داشته و در بیانات مختلف خویش به آن پرداخته اند.

از دید ایشان آنچه آینده جمهوری اسلامی را خطر مواجه می‌سازد، دنیا طلبی و مادیگرایی، اختلافات و تعارض در بدنه مسئولان، انحراف و دور شدن مسئولان و مردم از اهداف و آرمان‌ها، وابستگی به ابرقدرت‌ها و عدم توجه به پتانسیل نیروی انسانی جوان و کارآمد است.

" رمز پیروزی وحدت کلمه است. اکنون با کمال خضوع می‌خواهم از اختلافات دست برداشته و برای فردای خود فکر اساسی کنید، و از هرگونه اختلاف بپرهیزید که چون موریانه خوب و بد را نابود می‌کند" (صحیفه، ۶: ۱۹۴). در واقع همانطور که رمز پیروزی انقلاب وحدت کلمه و یکپارچگی در مطالبات و آرمان‌ها بود، بقاء آن نیز به وحدت کلمه و پرهیز از اختلاف است، که بزرگترین آفت هر جریان اجتماعی، دو یا چند دستگی میان نیروها، بویژه رهبران و مسئولان است، و حضرت امام (ره) این موضوع را برای آینده نظام متذکر می‌شوند.

وابستگی سیاسی، اقتصادی و فرهنگی به کشورهای دیگر، آفت دیگری است که از نظر ایشان برای آینده انقلاب و نظام، مضر است (همان، ۲۱: ۴۱۷). در این میان توجه به توانایی‌ها و داشته‌های درونی اعم از منابع مادی و غیر مادی می‌تواند راه گشای

پیشرفت و تأمین آینده باشد، که حضرت امام (ره) بر نیروی جوان، کارآمد و آینده ساز (همان ۲۱: ۹۹) تأکید ویژه نموده و معتقدند با بها دادن به نسل جوان می‌توان به آینده امیدوار بود.

از جمله موارد دیگری که در رویکرد و دیدگاه‌های حضرت امام (ره) به عنوان فقیه دینی، در آینده و حفظ انقلاب و جمهوری اسلامی، بسیار کلیدی و حائز اهمیت است، حفظ انگیزه الهی در امور است و آن را عامل برقراری دین و حکومت اسلامی می‌دانند.

"اینجانب به همه نسل‌های حاضر و آینده وصیت می‌کنم که اگر بخواهید اسلام و حکومت الله برقرار باشد و دست استعمار و استعمارگران داخلی و خارجی از کشورتان قطع شود، این انگیزه الهی را که خداوند تعالی در قرآن کریم به آن سفارش فرموده است، از دست ندهید (همان ۲۱: ۴۰۴).

حفظ و پاسداشت حمایت و پشتیبانی مردمی برای نظام اسلامی، نکته دیگری است که از نظر بیانگذار جمهوری اسلامی، پایداری نظام را در پی خواهد داشت و تأکید ویژه ایی نیز بر خدمتگزاری و رسیدگی به عموم مردم به عنوان ولی نعمتان انقلاب اسلامی و مسئولان دارند که در وصیت نامه سیاسی - الهی خویش نیز مورد توجه و تأکید قرار داده اند:

"... به مجلس و دولت و دست اندرکاران توصیه می‌کنم که قدر این ملت را بدانید و در خدمتگزاری به آن‌ها خصوصاً مستضعفان و محرومان و ستم‌دیدگان که نور چشمان ما و اولیاء نعم همه هستند، و جمهوری اسلامی ره آورد آنان و با فداکاری‌های آنان تحقق پیدا کرد، و بقاء آن مرهون خدمات آنان است، فروگذار نکنید و خود را از مردم و آنان را از خود بدانید (همان ۲۱: ۴۱۲).

بطور کلی آینده کشور ایران و بقاء نظام جمهوری اسلامی، از دید حضرت امام خمینی (ره) از مجموعه عواملی نشأت می‌گیرد که با تکیه بر بر شرایط داخلی تحقق پذیر است. ر ویژه عملکرد مسئولان در مواجهه با چالش‌ها که نیاز به وحدت و هم دلی دارد و از تعارض و اختلاف باید پرهیز نمود و نیز توجه به پشتیبانی بودن مردم برای نظام. در واقع خطر بزرگ، دوری از مردم و از دست رفتن اتحاد و همبستگی است که بقاء را با مخاطره مواجه می‌سازد.

۳-۱-۲ مقام معظم رهبری

در منظومه فکری مقام معظم رهبری یکی از پایه‌ها و مبانی فکری، حرکت در چارچوب دین اسلام است. بر این اساس بقاء و تداوم حیات نظام را نیز از این منظر و نگاه تبیین می‌کنند.

"راهی که نظام اسلامی در پیش گرفته است، یک راه مبارک است که در آن همه امکانات برای بقاء به وسیله حکمت پروردگار فراهم شده است. این راه شکست ناپذیری است که در آن جهاد برای دفع دشمن و رحما بینهم برای قابل زیست کردن محیط زندگی وجود دارد و راهی است که مبارزه با اسرائیل و آمریکا و تحکیم ارتباطات مناسبات و دوستانه با کشورها و ملت‌های دنیا را دنبال می‌کند (بیانات در دیدار روحانیون و طلاب مبلغ ۱۳۵۷/۲/۲۶).

تاکید بر نقش مردم در بقاء نظام، نکته مهم دیگری است که مورد توجه مقام معظم رهبری است.

"بدون آراء، حضور و تحقق خواست مردم، خیمه نظام اسلامی برپا نمی‌شود و بقاء پیدا نمی‌کند، بنابراین در نظام اسلامی هیچ کس نباید رای و خواست مردم را انکار کند" (سالگرد رحلت امام خمینی (ره)، ۱۴/۳/۱۳۷۸).

از منظر مقام معظم رهبری نظام جمهوری اسلامی به واسطه مبنای معرفت دینی و فطری که دارد، زنده و پیشرونده خواهد بود:

"نظامی که بر مبنای اخلاق است، بر مبنای معرفت است، بر مبنای اصول اسلامی است، بر مبنای آرمان‌های فطری است، اگر صدها سال هم از عمرش بگذرد، پیر بشو نیست، می‌تواند همیشه زنده باشد، همیشه شاداب باشد، همیشه زاینده و پیشرونده باشد، مهم این است. با این دید به نظام جمهوری اسلامی نگاه کنید. البته نظام ما با گذشت سی سال، در اول عمرش قرار

دارد، یعنی در مقابل شدیدهایی که در دنیا حاکم اند - دویست سال، سیصد سال - این نظام هنوز نظام جوانی است نظام ما از نشاط جوانی - به معنای واقعی کلمه - برخوردار است. اما در افق آینده هم که نگاه می‌کنیم، این حالت، حالت ماندگار و همیشگی است. یک نظام بالنده، بانشاط، پیشرونده و پیر نشونده، این نظام جمهوری اسلامی است (دیدار با دانشگاهیان استان کرمانشاه، ۹۰/۷/۲۴).

بطور کلی حضرت امام (ره) و مقام معظم رهبری با تبیین وجوه مختلف و مشترکی از مبانی و ضرورت‌های آینده نگری، به عوامل بقاء در جمهوری اسلامی پرداخته اند. در واقع بسترهای حرکت رو به جلوی نظام اسلامی را پایبندی به زمینه‌های بقاء و مانایی آن مرتبط دانسته و بر این اساس درک آینده را در گرو درک شرایط فعلی ترسیم می‌نمایند.

۳-۲ آینده نگری در اسناد بالادستی

۳-۲-۱ سند چشم انداز ۲۰ ساله

یکی از راه کارهای امید بخشی به جامعه ترسیم آینده و راهبردهای تحقق آن است. سند چشم انداز بیست ساله در جمهوری اسلامی ایران که از دهه ۱۳۸۰ مقدمات ترسیم و تعریف آن آغاز و از سال ۱۳۸۴ عملیاتی سازی آن صورت پذیرفت از جمله این اقدامات محسوب می‌گردد. در این سند چنین آمده است:

" با اتکال به قدرت لایزال الهی و در پرتو ایمان و عزم ملی و کوشش برنامه ریزی شده و مدبرانه جمعی و در مسیر تحقق آرمان‌ها و اصول قانون اساسی، در چشم انداز بیست ساله، ایران کشوری است توسعه یافته با جایگاه اول اقتصادی، علمی و فناوری در سطح منطقه با هویت اسلامی و انقلابی، الهام بخش در جهان اسلام و با تعامل سازنده و مؤثر در روابط بین الملل.

جامعه ایرانی در افق این چشم انداز چنین ویژگیهایی خواهد داشت:

توسعه یافته، متناسب با متضیقات فرهنگی، جغرافیایی و تاریخی خود، متکی بر اصول اخلاقی و ارزش‌های اسلامی، ملی و انقلابی، با تأکید بر مردم سالاری دینی، عدالت اجتماعی، آزادی‌های مشروع، حفظ کرامت و حقوق انسان‌ها و بهره مندی از امنیت اجتماعی و قضایی.

برخوردار از دانش پیشرفته، توانا در تولید علم و فناوری، متکی بر سهم برتر منابع انسانی و سرمایه اجتماعی در تولید ملی.

امن، مستقل و مقتدر با سامان دفاعی مبتنی بر بازدارندگی همه جانبه و پیوستگی مردم و حکومت.

برخوردار از سلامت، رفاه، امنیت غذایی، فرصت‌های برابر، توزیع مناسب درآمد، نهاد مستحکم خانواده، به دور از فقر، تبعیض و بهره مند از محیط زیست مطلوب.

فعال، مسئولیت پذیر، ایثارگر، مؤمن، رضایت مند، برخوردار از وجدان کاری، انضباط، روحیه تعاون و سازگاری اجتماعی، متعهد به انقلاب و نظام اسلامی و شکوفایی ایران و مفتخر به ایرانی بودن.

دست یافته به جایگاه اول اقتصادی، علمی و فناوری در سطح منطقه آسیای جنوب غربی (شامل آسیای مرکزی، قفقاز، خاورمیانه و کشورهای همسایه) با تأکید بر جنبش نرم افزاری و تولید علم، رشد پرشتاب و مستمر اقتصادی، ارتقاء نسبی سطح درآمد سرانه و رسیدن به اشتغال کامل.

الهام بخش، فعال و مؤثر در جهان اسلام با تحکیم الگوی مردم سالاری دینی، توسعه کارآمد، جامعه اخلاقی، نواندیشی و پویایی فکری و اجتماعی، تأثیرگذار بر همگرایی اسلامی و منطقه ایی براساس تعالیم اسلامی و اندیشه‌های امام خمینی (ره).

دارای تعامل سازنده و مؤثر با جهان براساس اصول عزت، حکمت و مصلحت."

همان طور که مشاهده می‌شود، این سند مبتنی بر یک جامع نگری در حوزه‌های مختلف اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و سیاست خارجی تلاش دارد تا با رفع مشکلات زیرساختی به الگوی مناسبی در حکمرانی اعم از سیاست داخلی و خارجی نائل آید. سند چشم انداز بیست ساله، بعد از قانون اساسی می‌تواند مهمترین مبنا در مسیر حرکت جمهوری اسلامی محسوب گردد.

در واقع تدوین و تصویب سند چشم انداز بیست ساله را می‌توان اولین تجربه در مسیر آینده نگری در سیاستگذاری حاکمیتی جمهوری اسلامی ایران قلمداد نمود که وارد فاز عملیاتی شده است.

۷- ۳-۲-۲ بیانیه گام دوم

از دیگر تلاش‌ها و اقداماتی که در رفع چالش‌ها و مشکلات و تبیین راه‌های برون رفت از آنها صورت پذیرفته است، می‌توان به صدور بیانیه گام دوم، در بهمن ماه ۱۳۹۷ و چهل سالگی انقلاب اسلامی، اشاره نمود.

بیانیه گام دوم که از سوی مقام معظم رهبری صادر شده است، با تبیین سه وضعیت گذشته، حال و آینده، در صدد برآمده مهمترین شاخص‌های پیش برنده و محقق کننده اهداف و آرمان‌های انقلاب اسلامی و جمهوری اسلامی و نیز مرتفع ساختن موانع و مشکلات را تبیین نماید. در این بیانیه، با تأکید بر مواردی چون؛ علم و پژوهش، اقتصاد، عدالت و مبارزه با فساد، اخلاق و معنویت و... تلاش می‌شود آینده ایی روشن پیش روی جامعه ترسیم گردد. آینده ایی که تحقق آن در گرو عمل به توصیه‌های هفت گانه مورد اشاره در بیانیه گام دوم قلمداد شده است.

بیانیه دوم در واقع یک سند آینده نگرانه با هدف گذاری در آینده و ترسیم وضعیت موجود، به منظور آماده سازی شرایط و امکانات در حوزه‌های مختلف اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، اجتماعی، علمی و... است که در راستای تحقق آرمان بلند تمدن نوین اسلامی و بستر سازی ظهور منجی آخر الزمان (عج) تعریف و تبیین شده است.

در تحقق آینده مطلوب؛ شناخت وضع موجود و گذشته بسیار حائز اهمیت است. این موضوع منجر به شناخت نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها شده و امکان سیاستگذاری برای آینده و رسیدن به هدف ترسیم شده را فراهم می‌سازد. بیانیه گام دوم از این مزیت بزرگ که تبیین گذشته و حال و ترسیم آینده است برخوردار بوده و بر همین اساس نقطه عطفی در نظام جمهوری اسلامی ایران محسوب می‌گردد.

ایران زمین در گذشته، حداقل دو دوره تمدنی پیش و پس از اسلام را تجربه کرده است و از قرن هشتم ه.ش به بعد و سلطه بیگانگان و حاکمان ناکارآمد، شاهد فرو ریختن ساختار اجتماعی و گسترش فردگرایی، منفعت طلبی، تبعیض، فساد و... در ساختار حکمرانی هستیم. تلاش‌های صورت گرفته از قبیل قیام مشروطه و... نیز نتیجه مطلوبی در پی نداشته است.

وقوع انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷، تلاش فراگیری در راستای ایجاد حکمرانی مطلوب با مختصات دینی بوده است که از مهمترین اهداف و آرمان‌های آن تأسیس جامعه اسلامی و تحقق تمدن نوین اسلامی است. بر این اساس و به منظور رسیدن به آن آرمان بلند، شکل دادن به ساختار سیاسی (دولت سازی) در دستور کار قرار گرفته و متعاقب آن برپا داشتن جامعه اسلامی در پیگیری می‌شود. صدور بیانیه گام دوم در چهل سالگی پیروزی انقلاب اسلامی، یادآوری و پیگیری مسیر طی شده و پیش رو است.

مقام معظم رهبری در این بیانیه با برشمردن برخی از مهمترین ثمرات و نتایج انقلاب اسلامی و جمهوری اسلامی از قبیل؛ رشد بینش سیاسی، گسترش مشارکت مردمی، افزایش چشمگیر معنویت، ثبات و امنیت و... و نیز برخی از کاستی‌ها و چالش‌ها از جمله؛ عدالت، اقتصاد، استکبار و... به ترسیم نگاه خوشبینانه نسبت به آینده می‌پردازند و گام دوم را پیگیری و تحقق تمدن نوین اسلامی بیان م‌فرمایند.

از دید ایشان، تحقق آرمان بلند، بر مبنای دو مقدمه مهم شامل خودسازی و جامعه پذیری و نیز هفت سرفصل صورت خواهد پذیرفت.

" اکنون به شما فرزندان عزیزم، در مورد چند سرفصل اساسی توصیه‌هایی می‌کنم. این سرفصل‌ها عبارتند از: علم و پژوهش، معنویت و اخلاق، اقتصاد، عدالت و مبارزه با فساد، استقلال و آزادی، عزت ملی و روابط خارجی. مرزبندی با دشمن، سبک زندگی. اما پیش از همه چیز، نخستین توصیه من امید و نگاه خوشبینانه به آینده است. بدون این کلید اساسی همه قفل‌ها، هیچ گامی نمی‌توان برداشت. آنچه می‌گویم یک امید صادق و متکی به واقعیتهای عینی است...." (بخشی از بیانیه گام دوم).

در بیانیه گام دوم انقلاب، آینده‌نگری به‌عنوان یکی از ارکان اساسی ترسیم شده است. رهبر معظم انقلاب اسلامی با نگاهی بلندمدت و مبتنی بر مبانی اسلامی، چشم‌انداز ایران در افق ۴۰ سال آینده را ترسیم کرده‌اند که در ادامه به ابعاد مختلف آینده‌نگری در این بیانیه می‌پردازیم:

۱- آینده‌نگری مبتنی بر تجربه تاریخی و انقلابی؛

بیانیه با مرور دستاوردهای ۴۰ ساله انقلاب (مانند استقلال، پیشرفت علمی، مقاومت در برابر استکبار) نشان می‌دهد که انقلاب مسیر درستی را طی کرده و حالا باید این مسیر با قدرت بیشتری ادامه یابد. این نگاه، ترکیبی از عبرت‌گیری از گذشته و برنامه‌ریزی برای آینده است.

۲- تمدن نوین اسلامی؛

هدف کلان آینده مهم‌ترین آینده‌نگری بیانیه، رسیدن به تمدن نوین اسلامی است. ویژگی‌های تمدن عبارتند از:

- علمی بودن؛ ایران باید به قله‌های پیشرفت علمی و فناوری دست یابد.
- عدالت‌محور؛ جامعه باید از فساد و تبعیض پاک شود.
- معنوی و اخلاقی؛ سبک زندگی اسلامی باید در جامعه نهادینه شود.
- مقتدر و مستقل؛ وابستگی به دشمنان کاهش یابد و ایران به الگوی مقاومت جهانی تبدیل شود.

۳- نقشه راه برای نسل جوان؛

رهبری تأکید دارند که مسئولیت اصلی گام دوم بر دوش جوانان است و آینده کشور را آنان می‌سازند. برخی جهت‌گیری‌های کلیدی برای آینده شامل:

- اقتصاد دانش‌بنیان؛ حرکت به سمت اقتصاد غیرنفتی و فناوری.
- پیشرفت در علوم راهبردی؛ مانند هسته‌ای، نانو، هوش مصنوعی و زیست‌فناوری.
- دیپلماسی هوشمند؛ تعامل با جهان بدون وابستگی و ذلت

۴- هشدار نسبت به چالش‌های آینده؛

آینده‌نگری بیانیه فقط مثبت‌نگری نیست، بلکه هشدار درباره تهدیدها را نیز شامل می‌شود:

- تهاجم فرهنگی؛ جنگ نرم دشمن برای تغییر سبک زندگی ایرانی اسلامی،
- جنگ اقتصادی؛ تحریم‌ها و فشارهای نظام سلطه برای مهار ایران .
- انحراف از آرمان‌ها؛ خطر فراموشی ارزش‌های انقلاب و گرایش به ماده‌گرایی

۵- مکانیسم‌های تحقق آینده مطلوب برای رسیدن به آینده ترسیم‌شده، بیانیه بر این موارد تأکید دارد:

- جهاد علمی؛ تبدیل ایران به قطب علمی جهان اسلام
- مشارکت عمومی؛ حضور فعال مردم در صحنه‌های سیاسی، اقتصادی و فرهنگی
- نظام مردمسالاری دینی؛ تقویت جمهوریت و اسلامیت نظام

طبق آنچه گفته شد، بیانیه گام دوم در راستای آینده نگری برای جامعه و نظام، یک سناریو را ترسیم می‌سازد. هدف این سناریو رسیدن به جامعه تمدنی است که خود مقدمه ظهور حضرت ولی عصر(عج) خواهد بود. بر این اساس در حوزه‌ها و سرفصل‌های هفتگانه برای اعضای جامعه بویژه جوانان؛ در تولید علم، گسترش معنویت، تقویت اقتصاد، برجیدن فساد و... نقش تعریف می‌گردد. در نتیجه تحقق تمدن نوین اسلامی مبتنی بر نقش آفرینی صحیح هریک از اعضای جامعه در ایفای وظیفه و مسئولیت خویش صورت خواهد پذیرفت. این دقیقاً همان فرآیندی است که در یک نمایش هنری به انجام می‌رسد. بازیگران موظف اند همان نقشی را که بر عهده دارند ایفا نمایند، نه کمتر و نه بیشتر. سناریوی ترسیم شده در چارچوب بیانیه گام دوم نیز اینگونه است و لازمه اش نقش آفرینی مناسب و متناسب تک تک اعضای جامعه در مسئولیت‌های خویش است.

در واقع بیانیه گام دوم، یک نوآوری و خلاقیت هوشمندانه در شناساندن و بکارگیری تمام ظرفیت‌های موجود در جامعه برای تحقق هدف و آرمان نهایی است که با تدبیر مقام معظم رهبری انجام پذیرفته است.

جمع بندی و نتیجه گیری

آنچه در این نوشتار مورد بررسی قرار گرفت در پاسخ به پرسش جایگاه آینده نگری در نظام جمهوری اسلامی ایران، رقم خورد. پس از بررسی مفهوم آینده نگری و آینده پژوهی و مختصات مترتب بر آن، به وضعیت مفهوم آینده نگری و دور اندیشی در عرصه‌های مختلف نظام از دیدگاه‌های حضرت امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری و نیز اسناد بالادستی پرداختیم.

در این میان آنچه بسیار ملموس و قابل رؤیت بود، اینکه حضرت امام (ع) و مقام معظم رهبری در شکل گیری و تحقق انقلاب اسلامی و نظام جمهوری اسلامی با رویکردی آینده نگرانه موضوعات و برنامه‌ها و سیاست‌ها را مدنظر داشته و تبیین نموده اند، که مطالعه موردی بر روی بیانیه گام دوم که از سوی مقام معظم رهبری در سال ۱۳۹۷ و در چهل سالگی پیروزی انقلاب اسلامی ایران صادر گردید، متمرکز گردید. همان طور که روشن شد، این بیانیه در قامت یک سناریوی کامل ترسیم شده است. با هدف گذاری آینده در قالب تمدن نوین اسلامی و نقش‌هایی که اعضای مختلف جامعه به عنوان بازیگران آن در عرصه‌های اقتصادی، علمی، سیاسی، فرهنگی - معنوی و... باید ایفاگر آن باشند. در این میان نقش جوانان برجسته دیده شده است.

بر این اساس آنچه بسیار حائز اهمیت است، بروزرسانی و کارآمد سازی ساختارها و نهادهای متولی در حوزه اجرایی و تقنینی است که می‌تواند راه کار مؤثری در پیش برد این رویکرد باشد. در واقع متحول سازی ساختارها و رویکردها موضوعی است که مورد تأکید مقام معظم رهبری نیز می‌باشد و با توجه به آن و بهره گیری از آموزه‌های آینده نگرانه خواهد توانست محقق کننده آرمان بلند تمدن نوین اسلامی و زمینه سازی حکومت جهانی حضرت حجت (عج) در بستر نظام جمهوری اسلامی ایران باشد. در این راستا به رسمیت شناختن پژوهش گاه‌ها و مراکز علمی و تحقیقاتی آینده پژوهی، توجه ویژه در نظام آموزشی اعم از آموزش و پرورش و آموزش عالی به تولید محتوای آینده نگرانه، ترویج این رویکرد در ساحت‌های مختلف اعم از فیلم و سریال سازی، اقتصاد، فرهنگ و سیاست و... در هموار سازی این موضوع حائز اهمیت بسیار بالایی است.

به واقع باید این موضوع در جامعه نهادینه شود که سعادت و بهره مندی از مواهب الهی در زیست این جهانی و آن جهانی، با رویکرد آینده نگرانه که ساخت فردا در گرو درک صحیح از شرایط امروز است، قابل تحقق و دسترسی خواهد بود.

منابع و مآخذ

- قرآن کریم.
- امام خمینی، (۱۳۸۵). صحیفه نور. تهران: نشر عروج.
- ابوالحمد، عبدالحمید. (۱۳۷۰) مبانی سیاست، جلد ۱، تهران، نشر توس.
- افلاطون. (۱۳۶۵)، دوره آثار. محمد حسین لطفی. تهران، نشر خوارزمی.
- امام علی (ع). (۱۳۷۹) نهج البلاغه. محمد دشتی. قم، نشر مشهور.
- بل، وندل. (۱۳۹۸). مبانی آینده پژوهی. معصومه کاظمی. تهران، نشر علوم و فنون دفاعی.
- تافلر، آلوین. (۱۳۹۹). موج سوم. شهین دخت خوارزمی. تهران. نشر نو
- حاجی ناصری، س، و شیخ سرایی، ن. (۱۳۹۶). آینده پژوهی انقلاب اسلامی ایران. فصلنامه پژوهش‌های انقلاب اسلامی. سال ششم، شماره ۲۱: صفحات ۱۲۹ تا ۱۵۲.
- دارابی، علی. (۱۳۹۶). انقلاب اسلامی: بیم‌ها و امیدها. تهران، انتشارات امیرکبیر.
- دوورژه، موریس. (۱۳۹۵). اصول علالم سیاست. ابوالفضل قاضی. تهران، انتشارات امیرکبیر.
- راش، مایکل. (۱۳۹۳). جامعه و سیاست. منوچهر صبوری. تهران: انتشارات سمت.
- ستاری خواه، علی. (۱۳۹۳). آینده پژوهی و سناریو نویسی کاربردی. تهران، نشر فرارگاه پدافند هوایی.
- کاستلز، مانوئل. (۱۳۸۰). عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ. احد علیقلیان و همکاران. تهران: نشر طرح نو.
- محمدی لرد، ع. (۱۳۹۵). آینده پژوهی ثبات سیاسی ایران. تهران: انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- مقیمی، سعید (۱۳۸۹). بازخوانی، تردید و بازسازی برخی پیش فرض‌های انقلاب اسلامی ایران. فصلنامه تخصصی علوم سیاسی. شماره ۱۰، ۱۳۵ تا ۱۶۹.
- ملکی فرد، ع. (۱۳۸۵). الفبای آینده پژوهی. تهران: نشر کران علم.
- مولایی، م و طالبیان، ح. (۱۳۹۵). آینده پژوهی مسائل ایران با روش تحلیل ساختاری. فصلنامه مجلس و راهبرد، سال ۲۳، شماره ۸۶. صفحات ۵ تا ۳۲.
- سایت Khamenei.ir